

RECENZE - REFERÁTY - ZPRÁVY

Josef Vintr: Einführung in das Studium des Tschechischen (Sprachwissenschaftliche Grundbegriffe). Materialien zum Curriculum der West- und Südslawischen Linguistik, Nr. 8. Specimina Philologiae Slavicae, Band 43. München 1982, 144 str.

Literatura, která by uváděla začínajícího lingvistu do bohemistické problematiky, není bohužel příliš rozsáhlá. Nepřihlížíme-li k několika vysokoškolským skriptům, můžeme vlastně uvést pouze tři základní práce: široce indoeuropeisticky a slavisticky pojatý *Úvod do dějin jazyka českého* O. Hujera (1914¹, 1924², 1946³), Trávníčkův útlý *Úvod do českého jazyka* (1952¹, 1958²) a Šmilauerovu lexikologicky akcentovanou *Nauku o českém jazyku* (1972) Roku 1982 k nim přibyla čtvrtá: Vintrův německý *Úvod do studia češtiny*.

Vintrova knížka je zamýšlena (podobně jako tři předcházející) jako vysokoškolská učebnice a doplňková orientační příručka pro studenty bohemistiky a slavistiky, tentokrát však z německy mluvících oblastí. Pokouší se ve stručném přehledu postihnout podstatné rysy českého jazykového systému a srozumitelně, ale vědecky přesně vyložit potřebné základní jazykovědné pojmy v terminologii pražské školy. Z pedagogického zaměření práce vyplývá jednak porovnávací přístup ve výkladu českých jazykových jevů, které se soustavně konfrontují s příslušnými jevy v němčině, jednak přihlížení k praktickým potřebám, popřípadě potížím německy mluvících studentů, kteří se teprve začínají učit češtině (srov. např. na str. 22 poznámku o užívání diakritických znamének a o zásadach při uspořádání hesel v českých slovnících). Jádrem Vintrový práce jsou oddíly 1—4, v nichž se charakterizují jednotlivé jazykové roviny (fonologická, morfologická, syntaktická a lexikální); ty jsou doplněny jednak typologickou charakteristikou češtiny a vymezením jejího postavení vůči ostatním slovanským jazykům, zejména pak slovenštině (úvodní oddíl 0.), jednak socio-lingvistickou charakteristikou vnitřní diferenciace češtiny na útvary (existenční podoby) národního jazyka (odd. 5.), dvanáctistránkovým přehledem historického vývoje češtiny (odd. 6.) a stručným shrnutím české literárněvědné i jazykovědné bohemistiky (odd. 7.). Knížka je uvedena tematicky uspořádanou výběrovou bibliografií a uzavírá ji jmenný rejstřík a seznam nejužívanějších českých lingvistických termínů s německými ekvivalenty.

Již při letmém pohledu na uspořádání látky je možno konstatovat, že Vintrova učebnice je tematicky neobyčejně vyvážená a obsahuje skutečně všechno podstatné, co začínající bohemista má znát. Podrobnějším studiem čtenář zjistí, že práce vyniká systematickostí a mimořádně pečlivými i úspornými formulacemi. Autor podává informaci o českém jazykovém systému na nejvyšší souboré teoretické úrovni poznání, nicméně způsobem průzračně jasným a lehce srozumitelným.

Všimněme si nyní blíže jednotlivých oddílů knihy. Uvedli jsme, že úvodní bibliografie je nutně jen výběrová. Nicméně by bylo v zájmu právě německých studentů, aby věděli vedle Kučerovy *The Phonology of Czech* také o knize Henry Kučera — George K. Monroe, *A Comparative Quantitative Phonology of Russian, Czech and German*, New York (Elsevier) 1968. Do bibliografie i do oddílu 1.2.3 (výslovnost cizích slov v češtině) bude nezbytně nutno doplnit *Výslovnost spisovné češtiny. (Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník.)* Praha (Academia) 1978.

Ve vstupní kapitole je důležité místo věnováno hlavním rozdílům mezi češtinou a slovenštinou. Domníváme se, že by lépe odpovídalo faktickému stavu věcí, kdyby se již opustila tradičně udržovaná teze, že systém slovenských krátkých vokálních fonémů je čtyřúhelníkový v protikladu k trojúhelníku krátkých vokálů českých, a to díky slovenskému fonému /ä/. V živé spisovné slovenštině funguje [ä] přinejmenším v současnosti jen jako stylistická, popřípadě i regionální varianta fonému /e/ po retinických (srov. Eugen Pauliny, *Fonologický vývin slovenštiny*, Bratislava [Vyd. SAV] 1963, s. 292; týž, *Slovenská gramatika. Opis jazykového systému*, Bratislava [SPN], 1981, s. 224; Josef Vachek, *K fonologické konfrontaci češtiny a slovenštiny*, Jazykovědné aktuality 18, 1981, s. 105). Vintř fonematickou samostatnost slc. /ä/ uznává, naproti tomu však správně neuvádí v inventáři slc. diftongů /iu/, neboť jde skutečně o uměle zavedený „foném“, který je raději možno chápat bifonematicky. K rozdílům mezi č. a slc. fonologií by bylo třeba dodat i zánik slabikotvorného *r*, *l* v neprízvučných slabikách ve slc. a ztrátu fonologického rozdílu mezi /i/ — /j/ ve slc., jak se o ní konečně mluví na str. 36.

Oddíl 1. (fonologická rovina) se dělí na kapitoly o písmu a pravopise (1.1), výslovnosti (1.2), systému segmentálních fonémů (1.3) a morfonologii (1.4). Kapitoly 1.0 a 1.2 jsou zaměřeny spíše na praktické potřeby německy mluvících studentů, aby si uvědomili nejdůležitější rozdíly mezi výslovností českou a německou. Tak je třeba chápat i formulaci na str. 25 „Das tschechische *r* ist ein Zungen-*r* mit mehr Vibration als das deutsche“, již se chce akcentovat výraznější vibrační efekt u apikální realizace ve srovnání s uvulární. České [r] ovšem nemá více kmitů než německé (tj. zpravidla ne více než 1—2). Na další straně by bylo radno zavést a vysvětlit tradiční (byť několi zcela vhodný) termín „pobočná slabika“, neboť s ním lze pak s úspěchem pracovat v historické fonologii (srov. „odstraňování pobočných slabik“ apod.). Intuitivní termín *Vereinfachung* „zjednodušení“ je sám příliš zjednodušující.

Koncizní a přesný systémový popis soustavy českých segmentálních fonémů (1.3) je završen zdanilým návrhem prostorového modelu skládajícího se ze dvou vzájemně se protínajících rovin — vokalicé a konsonantické. Osa, kde se obě roviny protínají, je místem, kam jsou zcela po právu umístěny sonanty (správnost nepřímo potvrzuje i relativní frekvence vokálů : sonant : konsonantů; srov. str. 37). Pokud jde o postavení jednotlivých fonémů v celkovém systému, přidružuje se Vintř J. Vachka (*Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*, Praha [Academia] 1968). V konsonantické rovině správně zdůrazňuje perifernost a cizost /g/ vzhledem k ostatním č. konsonantům. Potom by však bylo třeba stejně hodnotit i /f/, jehož perifernost i cizost je nepochybná (třebaže se do č. systému integrovalo o něco více než /g/), o čemž svědčí mj. existence alfonů [v], [f] fonému /v/ a jeho specifické asimilační vlastnosti, o nichž je zmínka na str. 26. Vintř však /f/ v tabulce na str. 20 za cizí nepovažuje a na str. 36 snad až příliš zdůrazňuje jeho zapojení do č. fonologického systému. V některých jeho formulacích by bylo zapotřebí důsledněji terminologicky rozlišovat alfony a fonémy (srov. na str. 28 „im Deutschen ist dieser Laut (= [u]) ein selbständiges Phonem /u/“ — proložil M. Č.; podobně na str. 31 bylo by třeba uvádět k alfonům [dz dž ř g] do korelace opět alfony [c ě ř k], nikoli fonémy [c ě ř k]).

U vokalicé podsystemu právem zdůrazňuje Vintř historickou stabilitu systému krátkých vokálů. Za slabá, labilní místa subsystému dlouhých oprávněně označuje /o: e:/. Společně s Vachkem pak považuje jediný český diftong /ou/ za bifonematický. Toto řešení je při striktně synchronním pohledu možné a snad i vyhovující. Jenže striktní rozlišení složky synchronní a diachronní není v jazyce možné. Čistě synchronní složka je vždy pouze umělá a zjednodušující statická projekce skutečného jazyka, vlastně jen jeho strukturální kostry, na jakousi abstraktní plochu (srov. Eugenio Coseriu, *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo 1958). V neidealizovaném synchronním průřezu však koexistuje variabilní množina jazykových prostředků novějších i starších a ty je možno popisovat v obojím aspektu: synchronním i diachronním, a z hlediska diachronního pak retrospektivně i prospektivně. Diftong /ou/ je retrospektivně vývojovým reflexem staršího monofonému /u:/ a pro výklady v oblasti historické fonologie je pak výhodnější pracovat s monofonematickým /ou/. Je třeba také přihlížet k živé morfonologické alternaci *ou/uo* (srov. str. 40). Prospektivně je pak třeba vzít v úvahu č. tendenci realizující se již v plné míře v obecné češtině, a níž v systému dlouhých vokálů právě v místě labilních spisovných fonémů /e: o:/ stojí stabilní diftongy /ei ou/ s distinktivním příznakem klouzavosti. Poněkud umělý a labilní systém dlouhých vokálů ve spisovné češtině je tedy třeba vidět na pozadí symetrického, vyváženého a stabilního systému obecné češtiny, který se konečně konstatoval již v 16.—17. století (srov. str. 123):

i: u:
 ei ou
 a:

Diftongy tohoto subsystému se ve středomoravských nářečích zase monoftongizovaly na nové /e: o:/, což je další závažný důvod, proč je třeba diftongy /ei ou/ chápat monofonematically. Budeme-li brát v úvahu tyto okolnosti, můžeme pak přijmout Vintrovu tezi o ústupu korelace kvantity v češtině (str. 35) jen se značnými výhradami.

Je třeba litovat, že autor učebnice ve svém podnětném výkladu o č. fonologii ani jinde v textu nepodává soustavnější popis alespoň hlavních rysů č. suprasegmentální fonologie (intonace, předělů, větného přízvuku atd.).

Kapitola o morfonologii (1.4) poskytuje stručný přehled problematiky této přechodové disciplíny; pozornost je soustředěna na jevy, jež mají pro cizince největší praktický dosah, totiž na morfologicky podmíněná střídání fonémů ve kmeni. Předkládá se soupis hlavních vokalických a konsonantických alternací s navazujícím výkladem o tendenci k jejich odstranění ve vývoji č. flexe. Je překvapivé, že se neuvádí střídání vokálu s nulou, ačkoli to je alternace zejména pro českou deklinaci velmi důležitá.

Morfologii (2.) pojímá VINTR v širším smyslu slova a příslušný oddíl rozděluje na část týkající se slovtvorby (2.1) a část týkající se flexe (2.2). V slovtvorné části podává výklad několika základních termínů Dokulilovy teorie odvozování (fundace, slovtvorná řada, slovní čleď, slovtvorný typ, slovtvorný systém), stručně charakterizuje č. odvozování a diferencuje v jeho rámci různou funkci sufixace a prefixace. Ve výkladu o skládání slov zdůrazňuje výrazný rozdíl mezi češtinou a němčinou ve využití determináčnických složenin a dvojslovných pojmenování. V odstavci 2.1.3 upozorňuje na dosavadní značnou nepropracovanost slovtvorné paradigmaticky v č. slovní zásobě a na otevřené úkoly, zejména komparatistické, na tomto poli bohemistiky.

Kapitola o formální morfologii češtiny (2.2) má ve srovnání s předchozí spíše informativní kapitolou systematicky popisný charakter. Ve výkladech o deklinaci (2.2.1) je hlavní pozornost soustředěna na paradigmaticku, u konjugace (2.2.2) je pochopitelně těžištěm výkladu systém č. verbálních gramatických kategorií, neboť zde tkví nejzákladnější rozdíly mezi č. a něm. gramatikou. Ze jmenných kategorií se VINTR podrobněji zabývá pouze rodem (s životností) a pádem a provádí názorné schematické porovnání funkčního využití kategorie pádu v češtině a v němčině v bezpředložkových i předložkových užitích. K formám adjektiva počítá i nekongruentní tvary na -o/-e (teplo, teple), navazuje přitom na M. Komárka a *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* (SaS 36, 1975, s. 18–48).

Jednotlivým slovesným kategoriím je věnována větší či menší pozornost podle pedagogického zřetěle. Osobu a číslo shrnuje do kapitoly 2.2.2.1.1 (při zmínce o vykání bylo by ještě třeba upozornit na neúplnou shodu v čísle u participií, neboť v tomto ohledu se č. liší i od slc. a jiných slovanských jazyků), podobně sdružuje čas a způsob (2.2.2.1.2). Slovesnému rodu je věnována samostatná kapitolka (2.2.2.1.3), v níž se mj. upozorňuje i na paradigmatický charakter reflexivních slovesných tvarů 3. os. (*noviny se čtou zřídka*). Mistrně je shrnuta obsáhlá problematika vidu na 7 stranách oddílu 2.2.2.1.4, v níž je s pomocí tabulek konfrontován č. aspektuální systém s překladovými ekvivalenty německými. V úvahu se bere jak dokonavost × nedokonavost, tak i násobenost × nenásobenost. Pro vidovou interpretaci sloves pohybu se přibírá ještě kategorie začilenosti (Telizitát). Závěr kapitoly o konjugaci tvoří hutný, avšak přehledný oddíl 2.2.2.1.5 o tvoreni slovesných tvarů v češtině.

Neohebným slovním druhům je věnována jedna stránka textu (2.3) a jedna konfrontační tabulka č. a něm. základních lokálních předložek. Chybí celý oddíl o adverbích; odkazuje se pouze na výklad o nekongruentních formách adjektiv. Přehlíží se tak zcela systém č. zájmených příslovci a jejich těsné sepětí se zájmeny. Ani o částicích není samostatná zmínka.

V poznámce k syntaktické části učebnice (odd. 3.) se upozorňuje na sémanticky orientovaný popis č. sklady v současné č. lingvistice i na pokusy o formálně gramatický popis č. věty (s. 77). Autor se však programově drží syntagmatického pojetí syntaktického popisu, jak byl vypracován v tradicích pražské školy a v některých svých výkladech výslovně navazuje na 2. vydání *Sklady spisovné češtiny* J. Bauera a M. Grepla z r. 1975. Za základ stavby jednoduché věty považuje predikační vztah mezi podmětem a přísudkem; rovněž pracuje s tradičním dělením na větu jednoduchou a souvětí (a to souřadné a podřadné). Pozornost je v tomto oddíle soustředěna převážně na formální realizaci syntaktických vztahů a částí i na tzv. postojoy modalitní komponent. Otázky aktuálního členění přesahují podle autorova názoru rámec větné syntaxe, a proto se jimi zabývá jen okrajově (např. do jaké míry se slovosledem realizuje emotivní postoj mluvčího); je to ovšem ke škodě věci, neboť

úplná syntaktická analýza, dokonce ani jednoduché české, věty není myslitelná bez přihlednutí k aktuálnímu členění.

Uvedení do lexikálního plánu jazyka se už z povahy předmětu nedá ve vysokoškolské učebnici pojmout asi jinak, než jak učinil Vintr. V oddíle 4.0 zavádí základní pojmosloví (slovo, lexém, sémém, sém) a v oddíle 4.1 představuje příslušnou teorii slovní zásoby, v níž se těchto pojmů používá. Lexém se mu pak z hlediska lingvistické analýzy jeví jako průsečík roviny funkčně gramatické (zařazení do slovního druhu), slovotvorné (motivovanost × nemotivovanost, formální struktura, onomaziologické kategorie) a sémantické (strukturní vztahy v sémantickém poli). Sémanticky je lexém chápán jako strukturní útvar, který lze analyzovat s pomocí komponentové analýzy. Polysémní slovo je z hlediska celkového lexikálního systému jazyka jeho nejmenším subsystémem. Za základní konstitutivní relace platící mezi lexikálními jednotkami v sémantickém poli považuje synonymii, antonymii, hyperonymii s hyponymii a sémantickou inkompatibilitu (inkonymii). Při charakteristice jednotlivých aspektů se stále zdůrazňuje konfrontační hledisko ve smyslu specifické realizace univerzálních principů v různých přirozených jazycích.

V oddíle 4.2 se naznačuje rozvrstvení č. slovní zásoby z hlediska stylistického. V protikladu k neutrální spisovnosti rozlišuje Vintr šest příznakových vrstev: 1. s regionálním nebo sociálním příznakem, 2. se stylistickým příznakem (termíny, poetismy, knižní lexikální jednotky), 3. s chronologickým příznakem (archaismy, neologismy), 4. s citovým příznakem (expresiva), 5. s příznakem cizosti (přejatá slova), 6. s příznakem frekvence (řídká slova). Jednotlivé příznakové vrstvy jsou doloženy výrazně reprezentativními příklady; výklad je zaměřen prakticky tak, aby student dovedl náležitě využít informace v heslech výkladového slovníku s pomocí různých kvalifikátorů.

V páté části Vintrovy příručky se charakterizuje česká jazyková situace. Český národní jazyk se chápe jako makrosystém řady existenčních forem koexistujících a hierarchicky uspořádaných. Pro spisovný jazyk s jeho styly se nepoužívá neadekvátního německého ekvivalentu *Schriftsprache*, nýbrž termínu lépe odpovídajícího skutečné funkci spisovného jazyka — *Hochsprache*. Mezi nespisovné útvary řadí autor běžnou mluvu (*Umgangssprache*), obecnou češtinu (*Gemeinsprache*), lokální nářečí (*Dialekte*) s interdialekty a nestrukturní útvary zahrnující i profesní mluvy (*Professionalisten-Slangs*), skupinové slangy (*Gruppenslangs*) a argot. Autor si všímá závažného přesunu v oblasti funkčních stylů spisovného jazyka; upozorňuje na negativní stránky okolnosti, že hlavním představitelem spisovného jazyka jsou nověji zejména publicistický a odborný styl a že se ztratil dřívější ideální standard uměleckého textu (tzv. „dobrého autora“). Z nespisovných útvarů věnuje mimořádnou pozornost obecné češtině, neboť v ní vidí nejdůležitější zdroj vývojových podnětů i pro spisovný jazyk.

Oddíl 6. podává vnější dějiny češtiny (6.1) a vnitřní historii českého jazykového systému ve všech rovinách (6.2). Vintr používá kondenzovaného, stručného výkladu; s mimořádným nadhledem a smyslem pro dynamiku systému podává na 12 stranách skutečně vše podstatné pro pochopení současného č. jazyka v perspektivě jeho dějin.

Závěrečná část 7. (die Bohemistik) otevírá studentovi češtiny další cesty ke studiu. Kapitola 7.1 uvádí základní prameny ke studiu dějin české literatury od Balbína až po Buriánka a nejvýznamnější jména české literární vědy a kritiky. Oddíl 7.2 podává v kostce vývoj české jazykovědy od Husa po Havránka a přehledně informuje o současném stavu jazykovědné bohemistiky v Československu i v zahraničí.

Již úvodem jsme charakterizovali pozitivní stránky Vintrovy knihy. Pokusili jsme se upozornit na některá nikoli nesporná místa, avšak tím jsme nikterak nehodlali svou úvodní chválu zeslabit. Naopak, domnívame se, že Vintrova učebnice je potřebná nejen pro původně zamýšlené publikum — německy mluvící studenty bohemistiky — nýbrž že je užitečná i pro českého čtenáře, a to jak svým strukturně čistým pohledem a porovnávacím přístupem, tak i samými formulacemi a bystrými postřehy (srov. např. Vintrov model č. fonologického systému). Dále by mohla být i podnětem pro další zahraniční bohemisty k vypracování analogických příruček pro jiné jazykové oblasti.

Mirek Čejka